

XX amžiaus ir XXI amžiaus pradžios lietuvių kalbos gramatikos

Aldona Paulauskienė

Anotacija. Šiame straipsnyje pačiais bendriausiais bruožais apžvelgiamos XX ir XXI amžiaus svarbesnės gramatikos, norint parodyti, kaip buvo kuriama tradicinė XX amžiaus gramatika ir kuria kryptimi lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai pakrypo XXI amžiuje. XX amžiaus pradžioje stengtasi sukurti tradicinę sinchroninę lietuvių kalbos gramatiką, nes pusšimtį metų trukusio spaudos draudimo panaikinimas (1904 m.) nedelsiant reikalavo lietuvių mokyklai dėsnių, taisyklių, sukurtų remiantis gyvosios kalbos faktais, tinkančiais bendrinei kalbai. Iš pat pradžių, kuriant sinchronines gramatikas, didelis dėmesys buvo skiriamas gramatinės reikšmės formai. Tai lėmė: 1) fleksinis pačios kalbos pobūdis ir 2) lyginamosios istorinės gramatikos įtaka ir 3) F. Fortunatovo formaliosios gramatikos pavyzdys. XX amžiaus gramatikos buvo kuriamos, remiantis senųjų raštų, tarmių, tautosakos, klasikinės grožinės literatūros, gyvosios kalbos medžiaga ir jos tyrinėjimais. Taip pat buvo mokomasi iš tradicinės Europos gramatikos, kurios pagrindus formavo aristotelinė logika.

Grynų sinchroninių gramatikų (išskyrus mokyklinius vadovėlius) nebuvo beveik iki XX amžiaus antrosios pusės (1985 m.). Nuo šio laiko su kai kuriomis išlygomis (pavyzdžiui, su bendrinei kalbai tinkančiais pavyzdžiais iš K. Donelaičio, Žemaitės ir kt. raštų) atsiranda tikrosios sinchroninės tradicinės gramatikos, vėliau funkcinė gramatika, o XXI amžiaus pradžioje įsigali tik sinchroniniai semantiniai ir sintaksiniai tyrinėjimai, tolimi nuo tradicijos. Teoriniai išvedžiojimai atitrūksta nuo gyvosios kalbos diktuojamų dėsnių. Todėl mokslas jau nebetarnauja praktikai.

Reikšminiai žodžiai: *sinchroninė gramatika; istorinė gramatika; praktinė gramatika; teorinė gramatika; dialektologija; morfologija; sintaksė; gramatinės funkcijos.*

XX a. parašyta labai daug darbų, skirtų įvairioms gramatikos problemoms: gausybė straipsnių, monografijų, vadovėlių vidurinėms ir aukštosioms mokykloms, įvairaus pobūdžio gramatikų. Straipsnyje viso to mokslo apimti neįmanoma. Tačiau įmanoma parodyti gramatikos mokslo kryptį apžvelgiant tik tas gramatikas, kurios paprastai laikomos pagrindinėmis. Pagal pobūdį jas suklasifikuoti sunku (žinoma, paliekant už šio tyrinėjimo ribų sinchronines mokyklines gramatikas), ypač iki 1985 metų, iki akademinės gramatikos rusų kalba. Charakteringiausias sinchronijos ir diachronijos derinio pavyzdys yra Jano Otrembskio gramatika (Otrębski Jan. Gramatyka języka litewskiego. III – 1956; I – 1958; II – 1965).

K. Jaunius ryžosi rašyti praktinę gramatiką kunigų seminarijos moksleiviams¹. Tad logiška iš jo buvo laukti sisteminės sinchroninės gramatikos. Tačiau labai platūs Jauniaus moksliniai interesai neleido jam atsilaukti prieš istorinės gramatikos trauką. Todėl jo gramatikoje yra visko: fonetikos, kirčiavimo, kalbos dalių mokslo, truputis sintaksės, daug dialektologijos, istorinės gramatikos, netgi mokslinių diskusijų su žymiausiaisiais to meto istorinės gramatikos specialistais (K. Явнись. Грамматика литовского языка. Петроградъ, 1908–1916). Nevengiama istorijos ir dialektologijos J. Jablonskio (Rygiškių Jono) „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (1922), o ir akademinė tritomė „Lietuvių kalbos gramatika“ (I – 1965, II – 1971, III – 1976) neturi

laiko ribų: tiriamoji medžiaga – visa lietuvių kalba: grožinė literatūra nuo K. Donelaičio iki naujausių gramatikos rašymo laikais prozos ir poezijos kūrinių, publicistikos; joje sukaupta gausybė faktų iš tarmių, tautosakos, senųjų raštų. Riba tarp diachronijos ir sinchronijos nustatyta ne pagal datas, o pagal gramatikos autorių kalbos jausmą. Tam, kas nepriklauso sinchronijai, panaudotas petitas. Tiriamosios medžiagos išsamumas daro šią gramatiką didžiai vertingą ir mokslui, ir praktikai. Joje jau sukurtas sinchroninis fonetikos ir akcentologijos mokslas.

Negalima įsivaizduoti istorinės gramatikos be senųjų raštų, tarmių medžiagos, giminiškų ir net mažai giminiškų kalbų tyrimo, be šios srities prieinamų mokslo darbų panaudojimo ir jų kritinio vertinimo, be mokslinio dialogo. Tai sakydama, turiu galvoje J. Kazlauskio „Lietuvių kalbos istorinę gramatiką“ (1968), Z. Zinkevičiaus dviejų dalių „Lietuvių kalbos istorinės gramatikos“ (I – 1980; II – 1981) vadovėlį aukštųjų mokyklų studentams ir V. Ambrazo knygą „Lietuvių kalbos istorinė sintaksė“ (2006).

Grynai sinchroninėms reikia laikyti visas vienatomes akademines gramatikas: „Грамматика литовского языка“ (1985), „Dabartinės lietuvių kalbos gramatika“ (1994, 1997, 2000, 2005), „Lithuanian Grammar“ (1997), A. Valeckienės „Funkcinė lietuvių kalbos gramatika“ (1998) ir XXI a. pradžios keturis eksperimentinius projektus – A. Holvoet, A. Judžentis (red.) „Sintaksinių ryšių tyrimai 1“ (2003); A. Holvoet, L. Semėnienė (red.) „Gramatinių kategorijų tyrimai 2“ (2004); A. Holvoet, R. Mikulskas (red.) „Gramatinių funkcijų tyrimai 3“ (2005); A. Holvoet, R. Mikulskas (red.) „Daiktavardinio junginio tyrimai“

¹ Jaunius parašė gramatiką XIX amžiaus pabaigoje, bet į mokslo apyvartą ji įėjo tik XX amžiaus pradžioje (1911 m.), ypač kai buvo antrą kart išleista su Kazimiero Būgos vertimu į rusų kalbą (1916). Lietuvišką šios gramatikos tekstą sunku skaityti dėl ypatingos Jauniaus išrastos rašybos ir terminų stokos.

(2006); straipsnių rinkinį – A. Holvoet, R. Mikulskas (red). „Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška“ (2009).

XXI amžiaus gramatikos eksperimentiniai projektai, traukiantys visa, kas sukurta tradicinės sinchroninės ir istorinės gramatikos, neatsižvelgiantys į tarmių faktus, lietuvių kalbos mokslui ir jos kultūrai nieko gera nežada. Kiekvienas mokslininkas turi laisvę kurti savąją gramatiką, net savąją lingvistinę mokyklą, bet tik remdamasis kalbos faktų analize, rašydamas gyva taisyklinga kalba. Pasisavinta kokia svetima idėja ar individualus samprotavimas, paremtas iš tekstynų ištrauktais pavyzdžiais, kai tie tekstynai gana skurdūs, dar nėra tikra lietuvių kalbos gramatika. Neturint išsamių tiriamosios medžiagos šaltinių, prireikia patiems autoriams kurti sintaksinius modelius, dažnai net svetimus gyvajai kalbai.

XXI amžiaus gramatikos projektas būtų net sveikintinas, jeigu jo autoriai nesiraustų po tradicinės gramatikos šaknėmis, o savo tyrinėjimus vykdytų šalia jos. Jei būtų pakankamai jėgų apsaugoti kertamą tradicinės gramatikos medį, išlaikyti terminus, kai kuriuos perkoduoti (taip kaip terminas *etimologija* XX amžiaus pirmojoje pusėje buvo pakeistas *morfologija*) ir kurti taisyklingus naujus, verstis ar net skolinis ir taisyklingai skolinius priderinti prie lietuvių kalbos dėsnių. Net pavydu matant, kaip kitų mokslo sričių specialistai, ypač fizikai, rūpinasi savo terminijos lietuviškumu, o lingvistai pareiškia, kad savais terminais net susikalbėti neįmanoma, jie tiesiog atmetami, ir kalbos kultūra čia antraeilis dalykas. Naujaisiu šio projekto straipsnių rinkinyje parašyta, kad straipsnių visuma, „kuri, nors **temiškai² nėra visai vienybė** (jokie **metodiniai rėmai autoriams nebuvo primesti**), pasižymi bendru siekiu ieškant atsakymų į iškilusius **klausimus peržengti tradicinės lietuvių kalbos gramatikos ribas** ir remtis naujesnių – **daugiausia užsienio – lingvistinių tyrimų įdirbiu**“ (paryškinta mano – A. P.; Holvoet, Mikulskas, 2009, p.10). Tad ir kyla mintis, ar tas užsienio kalbininkų įdirbis įgytas tiriant būtent lietuvių kalbą, ar čia kuriama bendroji kalbotyra, universalioji gramatika, tinkanti visoms (bent Europos) moderniosioms kalboms? Kaip gali sukurti padorią lietuvių kalbos gramatiką, autoriai, neturintys gyvosios kalbos jausmo ar jį praradę? Neturintiems gyvosios kalbos jausmo vienodo gerumo pavyzdžiai: *užmynei man ant ko-*

jos ir užmynei ant mano kojos. Be konteksto antrasis junginys rodo, kad ta mano koja medinė arba guli kur nors šalia manęs. *Užmynei man ant kojos* – man skauda, aš kenčiu, o, pavyzdžiui, *nutūpė ant mano kojos musė, ji ropoja mano koja* visai geri pasakymai: daug kas priklauso nuo pagrindinio junginio žodžio semantikos ir potencijos prisijungti. Be to, labai svarbu, ar kojos turėtojas žmogus, ar daiktas. Niekas nenulaužia beržui šakos (nebent personifikacijos atveju), o tik beržo šaką. Bet apžvalginame straipsnyje negalima leisti į konkrečių kalbos pavyzdžių nagrinėjimus. Reikia pasakyti tik tiek, kad tūkstantmečių tradiciją turinti gramatika yra mokslas, o mokslas niekada neturėjo, neturi ir neturės ribų, tai nėra jokios prasmės stengtis jas peržengti.

Jeigu žodžių daryba laikoma gramatikos mokslo šaka, tai Pr. Skardžiaus „Lietuvių kalbos žodžių daryba“ (1943) yra istorinės gramatikos dalis, o V. Urbučio „Daiktavardžių darybos“ skyrius „Lietuvių kalbos gramatikos“ I tome (pp.251-473) ir monografija „Žodžių darybos teorija“ (1978) priklauso sinchroninei lietuvių kalbos gramatikai ir bendrajai kalbotyrai.

Sintaksės mokslui buvo palankesnė XX a. antroji pusė ir XXI a. pradžia. Minėtini šie sintaksės darbai: J. Balkevičiaus „Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė“ (1963), „Lietuvių kalbos predikatinė konstrukcijų sintaksė“ (1998). „Lietuvių kalbos gramatikos“ III tomas ištisai skirtas sintaksei (1976), V. Sirtauto ir Č. Grendos „Lietuvių kalbos sintaksė“ (1988), V. Labučio „Lietuvių kalbos sintaksė“ (1998), sintaksės skyriai visose viename akademine gramatikose ir šiuo metu Lietuvių kalbos institute vykdomi jau minėti sintaksinių ryšių tyrimai.

Tik XX amžiaus paskutiniaisiais dešimtmečiais ir XXI amžiaus pradžioje pasirodo istorinės sintaksės darbai: Ambrazas, V. „Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė“ (1979), taip pat jo „Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков“ (1990), „Lietuvių kalbos istorinė sintaksė“ (2006); Schmalstieg, W. R. „A Lithuanian Historical Syntax“ (1988). Šie darbai galėtų būti laikomi kapitaliniais, tačiau jie dar neturi rimtų oponentų, neįėję į „mokslinę apyvartą“, rimtai neapsvarstytos hipotezės ir teiginiai, nedėstoma istorinė sintaksė ir Lietuvos aukštosiose mokyklose. Gaila, kad nėra Lietuvoje pasirengusių mokslininkų diskutuoti dėl istorinės sintaksės autorių iškeltų hipotezių.

Sinchroninės gramatikos akademinės studijos XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje aiškiai pakrypusios į semantikos ir sintaksės pusę: pavyzdžiui, tiriant fleksinio tipo kalbą, jos gramatinės kategorijas, nepaisoma morfologines paradigmas sudarančių formų reikšmės ir tarpusavio santykių. Tiriama ir aprašoma tik tai, kas universalu, kas turima ir kitose kalbose – semantika ir sintaksė. O juk iš bendrosios kalbotyros gerai žinoma, kad tarp gramatinės formos ir turinio yra motyvuotas ryšys.

Lietuvių kalbininkų jaunąją kartą pastaraisiais metais bus tiesiog pavergęs pernelyg didelis pasidavimas svetimiams protams, neturėjimas savos patirties ir negalėjimas atsispirti svetimoms idėjoms, kilusioms tiriant Vakarų Europos kalbas, kur sintaksinė gramatinė reikšmė forma svarbesnė už morfologinę.

² Pratarmės autorius dėkoja redaktorei ir recenzentams, padėjusiems autoriams, kurių lietuvių kalba negimtoji. Tačiau sunkumas ir lietuvių greitai praranda gimtosios kalbos jausmą. Teksto daugelis ir lietuvių kitoniškumas, svetimumas jiems jau atrodo svarbiausias mokslininko požymis. O dėl įprastinių tradicinės gramatikos terminų šio projekto darbuose randame sąmoningą nuostatą: „Terminologinis rinkinys pateikiamų svarstymų aspektas turi nemenką reikšmę tolesniems lietuvių kalbos gramatinės struktūros tyrimams. Mat terminologija kartu ir lemia, ir riboja, apie ką kalbininkas gali kalbėti ir kokius klausimus kelti. Prieš laida, kad kiekvienas svetimos (graikiškos, lotyniškos ar angliškos) kilmės turi atitikmenį jau esamoje lietuviškoje terminijoje yra naivi ir gimdo nuostatą, kurios perdėtas laikymasis verčia lingvistinę mintį judėti uždaros sąvokų sistemos rate: tokios nuostatos tegali būti iš anksto užprogramuotas sąstingis ir didėjantis lietuvių kalbotyros atitrūkimas nuo tarptautinės lingvistinės bendruomenės veiklos“ (Holvoet, Mikulskas, 2006, p.9). Didesnio paradokso negali būti: visų mokslo sričių specialistai stengiasi sukurti savą lietuvišką terminiją, o lituanistai atsako net ir turimų terminų. Čia nusikaltimas lietuvių kalbai, ir belieka tik patarti jiems apie lietuvių kalbą rašyti nelietuviškai. Tada puikiausiai galima įeiti į tarptautinį lingvistinį kontekstą nedarkant lietuvių kalbos. Tikram lietuviui net į galvą neturėtų ateiti tokios mintys.

Dabar, nustūmus į šalį lietuvių kalbos tradicinių (sinchroninės ir istorinės) gramatikų mokslą, kuriama universali, o ne specifinė lietuvių kalbos gramatika. Tokios mokslinės gramatikos, kurioje pasidaro neryškios kalbos kategorijų ribos, neįmanoma pritaikyti konkrečios kalbos mokymo praktikai. Pavyzdžiui, ne visos kalbos turi tokią linksnių paradigmą kaip lietuvių, latvių ar rusų kalba. O remiantis vien sintaksiniais daiktavardžio vaidmenimis, galima konstatuoti, kad daiktavardžio linksnio kategoriją turi visos pasaulio kalbos (Филлмор, 1981, pp.369-496).

Veikiama struktūrinės, generatyvinės, kognityvinės gramatikos idėjų, atsiradusi nauja lietuvių kalbos gramatika mums pažada ne nuoseklų lietuvių kalbos gramatinės sistemos aprašą, o savo nuožiūra sudarytą teorijų ir net individualiai išsakytų idėjų mišrainę, iliustruotą lietuvių kalbos pavyzdžiais.

Dar sunkiau gramatikas klasifikuoti į teorines ir praktines, nes teorinė ir praktinė gramatika atsirado drauge. Praktinės gramatikos neįmanoma parašyti be teorijos, be supratimo, kas yra kalba, kokia jos sandara. Žmogus nuo seniausių laikų stengėsi pažinti pasaulį ir save. Todėl ir kalba, skirianti žmogų nuo viso negyvojo ir gyvojo pasaulio, nuo senų senovės buvo apmąstymų ir filosofavimo objektas.

Europos gramatika, kaip rodo pats pavadinimas, kilęs iš graikų kalbos žodžio *γραμματα* „*raidė*“, pirmiausia turėjo praktinį tikslą – užrašyti tekstus. Kalbos garsams užrašyti buvo reikalingi ženklai – raidės, o kalbos garsų pažymėjimas ženklais buvo pats didžiausias fonologijos mokslo pasiekimas (nors, kuriant raidynus, apie fonologiją kaip mokslą dar nebuvo jokio supratimo). Atsiradus galimybei užrašyti tekstus ir juos perskaityti, pasiektas praktinis tikslas – išmokyti žmones skaityti ir rašyti. Raštingas žmogus graikų vadintas *γραμματέω* „skaitantis ir rašantis“, iš čia ir rusų kalbos žodis *грамотный* „raštingas“.

Homero, Sofoklio, Euripido, Herodoto, Tukidido tekstai ir jų komentarai suformavo gero ir blogo stiliaus sampratą. Gramatika iš pradžių vadintas raidžių, raidėmis pažymėtų garsų užrašymo menas – *γραμματική τέχνη*. Taigi vėl praktinė užduotis išmokyti žmogų raidžių meno, kuris siejamas su išmintimi, kultūra, eiliavimu, mokėjimu užrašyti ir meniškai perskaityti tekstus, t.y., mokėjimu rašyti, skaityti ir kalbėti. Graikų gramatika savo tikslą formulavo taip: gramatikos mokymasis duoda žmogui pozityviojo pažinimo raktą, padeda reikšti savo mintis ir kurti visuomeninę ideologiją. Taigi gramatikos mokymasis buvo suvokiamas kaip pažinimo gilinimas, kaip visuomeninės reikšmės dalykas (Paulauskienė, 2002). Ne antikoje, o gerokai vėliau atsirado gramatikų skirstymas į mokslines ir nemokslines (t. y. praktines) gramatikas.

Istorinės lyginamosios gramatikos zenite nuvertinta sinchroninė gramatika. Ji lietuvių kalbotyroje net iki 1980 metų vis dar laikyta nemoksline. Pateiksiu keletą citatų. J. Palionis, leisdamas J. Jablonskio raštų dvitomį, 1957 m. rašė: „Gyvenime dažniausiai pasitaiko du kalbininkų tipai. Vieni jų nardo kalbos mokslo aukštybėse, t. y. sprendžia įvairias teorines lingvistikos problemas, o kiti, palikę bendrusius kalbos teorijos dalykus nuošalyje, rausiasi savo gimtosios kalbos faktuose, atsideda praktiniam tos kalbos ugdymo bei tobulinimo darbui. Prie pastarųjų priklauso ir

ižymusis lietuvių kalbininkas, vienas lietuvių literatūrinės kalbos kūrėjų bei normintojų – Jonas Jablonskis“ (Palionis, 1957, p.7). Tai netiesa: neįmanoma nardyti kalbos mokslo aukštybėse be kalbos faktų tyrimo, taip pat neįmanoma norminti kalbos ar mokyti jos be teorijos, sukurtos studijuojant faktus. Nėra nė vienos praktinės gramatikos, kuri nesiremtų moksliniu kalbos sandaros pažinimu. Net elementariausi mokykliniai vadovėliai, kurie iš pratimų stengiasi išvesti kalbos taisykles, visada turi mokslinį pamatą. Tai nesunku įrodyti. Tačiau istorinės lyginamosios gramatikos įpirštas sinchroninės gramatikos kaip nemokslinės supratimas ilgai persekiojo ir lietuvių kalbininkus.

Pavyzdžiui, Jablonskis 1922 metų gramatikos pratarinėje rašė: „Man rūpi šiaip ar taip, daugiausia praktikos reikalas: turime mokyti mokykloje ne tiek gramatikos terminų ir įvairių kalbos painiavų, kiek gyvųjų dalykų, reikalingų lietuvių gyvenimui, jo darbui Lietuvos visuomenėje“ (Jablonskis, 1957, pp.183-184). Taip XX amžiaus pradžioje rašė kalbininkas, savo gramatika padėjęs teorinius tradicines lietuvių kalbos gramatikos pagrindus. Zinkevičius rašo: „Gramatikos paprastai skirstomos į *p r a k t i n e s* ir *t e o r i n e s*, arba mokslines. Pirmosioms rūpi praktiniai kalbos taisyklių mokymo arba kalbos norminimo tikslai, o antrosios siekia kalbinės tiesos, t.y. stengiasi išsiaiškinti, kas ir kodėl kalboje yra taip, o ne kitaip, ir praktiniais kalbos klausimais mažai tesidomi“ (Zinkevičius, 1980, p.8).

Tarp praktinių gramatikų ir mokslo tiriamųjų darbų bei jų pagrindu parašytų teorinių gramatikų yra tik metodo ir atstumo nuo mokslo avangardo skirtybės. Pavyzdžiui, turime neseniai išleistą lietuvių ir anglų kalbomis M. Ramonienės ir J. Pribušauskaitės funkcinę gramatiką, pavadintą praktine, kurioje yra tik lietuvių kalbos taisyklės su minimaliu kiekiu pavyzdžių (Ramonienė, Pribušauskaitė, 2007). Šią gramatiką galima laikyti teorine, bet ji pritaikyta praktikai tokiu būdu, kad dėstytojas, mokydamas svetimtautį lietuvių kalbos, nurodo jam pagal einamą medžiagą pasiskaityti vieną ar kitą skyrių. Pratimų nebuvimas nevaržo nei dėstytojo, nei studento. Gramatika pritaikoma pagal konkretų reikalą, atsižvelgiant į tai, kokia mokinio gimtoji kalba ir koks jos santykis su lietuvių kalba. Todėl ir pavadinta ši gramatika praktine, o iš tiesų – tai neblogas konspektyvus ir labai aiškus lietuvių kalbos gramatikos aprašas, kuriuo sėkmingai būtų galima pasinaudoti ir lietuvių vidurinėse mokyklose. Nuo mokslo avangardo ši gramatika skiriasi ne teorija, o tuo, kad čia atsisakyta diskusijų, mokslinio dialogo, visa pateikiama kaip galutinai nustatyta. Garbė tarnauti praktikai tenka tik tradicinei mokslinei gramatikai.

Išvados

1. Iš apžvelgiamojo laikotarpio gramatikų matyti, kad pačioje pradžioje reikalingiausia Lietuvai buvo klasikinė tradicinė gramatika. Ši poreikį lėmė laisvė kurti lietuviškas mokyklas ir tobulinti bendrinę lietuvių kalbą. Reikėjo lietuviškai mokyti skaityti ir rašyti, o šio praktinio tikslo nebuvo galima pasiekti be gramatikos taisyklių, išvestų iš pačios kalbos. XIX amžiaus pabaigos istorinė gramatika mokyklai visiškai netiko.
2. Sinchroninė gramatika vis dėlto negalėjo atsiriboti nuo istorijos, aiškinančios daugelio reiškinių kilmę. Pagaliau sinchroninei gramatikai rūpėjo išsaugoti tai, kas

lietuvių kalbai specifiška ir sulaikyti šių reiškinių nykimą. Tai galima pasakyti apie dviskaitos ir *tebūnie*, *teeinie* formų traukimąsi ir vartimą gramatiniais archaizmais. Kadangi istorinės gramatikos prestižas išliko didelis ir XX amžiuje, tai sinchroninėse gramatikose daug ekskursų į istoriją ir senesnes formas išlaikusias tarmes (apie keturis vietininkus – inesyvą, iliatyvą, adesyvą, aliatyvą – galima pasiskaityti ir 1965 metais išėjusiame akademinės tritomės „Lietuvių kalbos gramatikos“ pirmajame tome).

3. Istorinė sintaksė pavėlavo atsirasti. Lietuvių kalbotyroje ji atsirado tik XX amžiaus antroje pusėje, kai visas kalbotyros mokslas buvo jau pakrypęs į gryniosios gramatinės semantikos tyrinėjimus, kai buvo imta neigti tradicinė (kartu ir istorinė) gramatika, kai kalbininkai ėmė nesirūpinti nei gramatinių reiškinių morfologine raiška, nei kalbos praeitimi, nei ateitimi, nei pritaikymu mokyklai. Galima sakyti, kad dabartinė kalbos padėtis tekstynuose atsispindi kaip fotografijoje. Kadangi tekstai užrašyti ne idealia kalba, negalima tikėtis gerų rezultatų. Fotografija yra fotografija be praeities ir ateities su visais fotografuojamojo objekto privalumais ir trūkumais. Anksčiau kalbotyra skyrėsi iš kitų tikslųjų mokslų tuo, kad ne tik fiksavo, kas yra, bet ir vertino – gerai tai ar blogai. Šis vertinimas leido atsirasti kalbos kultūros disciplinai, dėjo teorinius pagrindus kalbos norminamajam darbui ir leido sukurti dabartinės bendrinės kalbos standartą, privalomą visiems. Jeigu XX amžiaus kalbos tyrėjai būtų elgęsi kaip dabar, neturėtume gražios bendrinės lietuvių kalbos. Dabartiniai gramatikos tyrinėjimai atsisako vertinimo.
4. Tiriant kokią nors konkrečią kalbą, reikia atsižvelgti į jos tipą, lemiantį gramatinių reiškinių specifiką. Fleksinio tipo kalbos tyrimas, nekreipiant dėmesio į gramatinių kategorijų formų paradigmas, neturi perspektyvos. Baugu dėl kalbos mokslo ir mokymo ateities, nes ir mokykloje lietuvių kalba jau imta dėstyti pagal lietuvių kalbai nebūdingus metodus, yra vadovėlių, kuriuose labai mažai lietuvių kalbos mokymo.

Literatūra

1. Holvoet, A., Mikulskas, R. red., 2006. *Daiktavardinio junginio tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
2. Holvoet, A., Mikulskas, R. red., 2009. *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
3. Jablonskis, J., 1957. *Rinktiniai raštai*, t. I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
4. Palionis, J., 1957. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai. Kn.: Jablonskis, J., 1957. *Rinktiniai raštai*, t. I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, pp.7-61.

Aldona Paulauskienė

Lithuanian Grammars of the 20th and the Beginning of the 21st Century

Summary

The article focuses on Lithuanian grammars of the 20th and 21st centuries. The aim is to demonstrate the development of the traditional grammar of the 20th century and to present the course of its research in the 21st century. At the beginning of the 20th century a traditional synchronical grammar was created in Lithuanian. The prohibition of Lithuanian press lasted for a half of the century and was abolished in 1904, which required an immediate creation of rules and standards referring to the facts of spoken language applicable to standard Lithuanian. Hence, the first synchronical grammars focused on the form of grammatical meaning. That was determined by several factors: the inflectional nature of the language; the influence of comparative historical grammar; the model of Fortunatov's formal grammar. The grammars of the 20th century were created on the basis of old writings,

5. Paulauskienė, A., 2002. Gramatikos mokslo pradžių pradžia. *Gimtas žodis*, nr. 1, pp.2-6.
6. Paulauskienė, A., 2002. Aleksandrija. Pirmoji Europos gramatika. *Gimtas žodis*, nr. 10, pp.2-6.
7. Zinkevičius, Z., 1980. Lietuvių kalbos istorinė gramatika, T. I. Vilnius: Mokslo.
8. Филлмор, Ч., 1981. Дело о падеже. *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 10. Москва: Наука, сс.369-496.

Šaltiniai

1. Ambrazas, V., 1979. *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*. Vilnius: Mokslo.
2. Ambrazas, V., 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
3. Balkevičius, J., 1963. *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Mintis.
4. Balkevičius, J., 1998. *Lietuvių kalbos predikatiųjų konstrukcijų sintaksė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
5. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 1994, 1997, 2005. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
6. Holvoet, A., Judžentis, A., red., 2003. *Sintaksinių ryšių tyrimai 1*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
7. Holvoet, A., Semėnienė, L. red., 2004. *Gramatinių kategorijų tyrimai 2*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
8. Holvoet, A., Mikulskas, R. red., 2005. *Gramatinių funkcijų tyrimai 3*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
9. Holvoet, A., Mikulskas, R. red., 2009. *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
10. Kazlauskas, J., 1968. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mokslo.
11. Labutis, V., 1998. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
12. *Lietuvių kalbos gramatika*, I – 1965, II – 1971, III – 1976. Vilnius: Mintis, Mokslo.
13. *Lithuanian Grammar*, 1997. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
14. Otrębski, J., 1956. *Gramatyka języka litewskiego III*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
15. Ramonienė, M., Pribušauskaitė, J., 2007. *Praktinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Baltos lankos.
16. Schmalstieg, W. R., 1988. *A Lithuanian Historical Syntax*. Ohio: Columbus.
17. Sirtautas, V., Grenda, Č., 1988. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Mokslo.
18. Skardžius, Pr., 1943. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
19. Urbutis, V., 1978. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo.
20. Valeckienė, A., 1998. *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
21. Zinkevičius, Z., 1980. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika I*. Vilnius: Mokslo.
22. Амбразас, В., 1990. *Цпанвительный синтаксис причастий балтийских языков*. Вильнюс: Мокслас.
23. *Грамматика литовского языка*, 1985. Вильнюс: Мокслас.
24. Явньш, К., 1908-1916. *Грамматика литовского языка*. Петроград: Типография императорской академии наук.

dialects, folklore, classical fiction as well as the material and research of spoken language. Moreover, they were influenced by the traditional European grammar based on Aristotlean logic.

Furthermore, pure synchronical grammars (except for schoolbooks) were not created till the second half of the 20th century. Thus, in 1985 original (except for some reservations, e.g., including examples from the writings of Donelaitis, Žemaitė, etc. which were applicable to standard Lithuanian) synchronical traditional grammars appeared. Afterwards functional grammar was created. At the beginning of the 21st century synchronical semantic and syntactical research, which was unrelated to tradition, dominated. However, theoretical statements are detached from the rules consequent on the real language. Therefore, science does not serve practice.

Straipsnis įteiktas 2009 10
Parengtas spaudai 2009 11

Apie autore

Aldona Paulauskienė, habil. dr., prof., Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kalbotyros katedra.

Mokslinio domėjimosi sritys: gramatikos teorija, gramatikos istorija, gretinamoji gramatika, socialinė lingvistika.

Adresas: Kalbotyros katedra, Humanitarinių mokslų fakultetas, Kauno technologijos universitetas, Gedimino g. 43, 44240 Kaunas

El. paštas: aldonapaulauskiene@ktu.lt

DOI: 10.5755/j01.sal.1.15.43341